

**ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО;
ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО**

УДК 347.235:343.141

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.5.2.11>

ІГНАТЧЕНКО Н.В.

**СПОСІБ ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ
У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ**

**METHOD OF COMMITTING CRIMINAL OFFENSES
IN THE FIELD OF LAND RELATIONS IN UKRAINE**

Актуальність статті полягає в тому, що спосіб вчинення кримінальних правопорушень – один із елементів криміналістичної характеристики і водночас один із головних обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. Зазначений елемент криміналістичної характеристики завжди був об'єктом детальної уваги вчених, оскільки він виступає своєрідним «ключем» до розкриття кримінальних правопорушень, відображає характерні риси діяльності особи, є визначальною ланкою в розробленні окремих методик та іноді уможливує розмежування окремих видів кримінальних правопорушень, нерідко ставить перед криміналістикою нові завдання тощо. У статті встановлено, що способи вчинення кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин здебільшого є повноструктурними елементами, що включають весь комплекс дій злочинців із підготовки, вчинення та приховування слідів кримінального правопорушення. За результатами аналізу слідчої та судової практики виокремлено їх три такі основні групи: способи, пов'язані з незаконним заволодінням або знищенням природних ресурсів; способи, пов'язані з негативним впливом на природне середовище та погіршення його стану; способи, пов'язані з порушенням правил використання земель (невиконання або неналежне виконання покладених на особу обов'язків щодо використання землі чи її охорони). Аргументовано, що способам вчинення кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин властиве специфічне поєднання порушень установлених правил використання й охорони земель з різними видами службових підроблень господарської документації, корупційними діяннями службових осіб земельнопорядних організацій та уповноважених державних органів із залученням для реалізації злочинного наміру спеціальної техніки. Наголошено на тому, що спосіб вчинення забруднення або псування земель передбачає порушення спеціальних правил поводження зі шкідливими речовинами, відходами. Ці правила містяться в низці законів та нормативно-правових актів, що регламентують господарську, наукову, медичну, військову та іншу діяльність, яка пов'язана з використанням зазначених небезпечних речовин і продуктів.

Ключові слова: земля, земельні відносини, спосіб вчинення, криміналістична характеристика, охорона земель, порушення.

The relevance of the article is that the method of committing criminal offenses is one of the elements of forensic characterization and, at the same time, one of the main circumstances to be proved in criminal proceedings. This element of forensic characterization has always been the subject of detailed attention of scientists, as it serves as a kind of “key” to the detection of criminal offenses, reflects the characteristics of the individual, is a defining element in the development of certain methods and in some cases allows differentiation, sets new tasks for criminology, etc. The article establishes that the methods of committing criminal offenses in the field of land relations in most cases are full-fledged elements that include the full range of actions of criminals to prepare, commit and conceal traces of criminal offenses. According to the results of the analysis of investigative and judicial practice, their three main groups have been identified: methods related to the illegal seizure or destruction of natural resources; ways associated with the negative impact on the environment and the deterioration of its condition; ways of violating the rules of land use: non-fulfillment or improper fulfillment of the obligations imposed on the person regarding the use of land or its protection. It is argued that the ways of committing criminal offenses in the field of land relations are characterized by a specific combination of violations of established rules of land use and protection with various types of official forgery of economic documents, corrupt actions of officials of land management organizations and authorized state bodies. It is emphasized that the method of committing damage to pollution or damage to land involves violation of special rules for the management of harmful substances, waste. These rules are contained in a number of laws and regulations governing economic, scientific, medical, military and other activities related to the use of the above hazardous substances and products.

Key words: *land, land relations, method of commission, forensic characteristics, land protection, violations.*

Актуальність теми. Земля визнається основним національним багатством та природним ресурсом, що перебуває під особливою охороною держави. Висока цінність земель як товару в ринковій економіці робить її привабливим об’єктом злочинних посягань [1, с. 43].

Спосіб вчинення кримінальних правопорушень – це один із елементів криміналістичної характеристики і водночас одна з головних обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. Зазначений елемент криміналістичної характеристики завжди був об’єктом детальної уваги вчених, оскільки він виступає своєрідним «ключем» до розкриття кримінальних правопорушень, відображає характерні риси діяльності особи, є визначальною ланкою в розробленні окремих методик та іноді уможливує розмежування окремих видів кримінальних правопорушень, нерідко ставить перед криміналістикою нові завдання тощо.

Виклад основного матеріалу. Структура способу вчинення кримінального правопорушення є категорією непостійною. Залежно від своєрідності поведінки підозрюваного, особливостей ситуацій, що виникають до і після вчинення кримінальних правопорушень та інших обставин, вона може бути триланковою (включає поведінку суб’єкта до, під час і після вчинення кримінального правопорушення), дволанковою (у різних комбінаціях) та одностанковою (характеризує поведінку суб’єкта лише під час вчинення кримінального правопорушення) [2; 3, с. 137].

За наявного розмаїття кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин способи їх учинення відрізняються однотипністю, бо вони всі пов’язані з недотриманням вимог норм кримінального, природоохоронного та земельного законодавства і залежать перш за все від особи злочинця та предмета злочинного посягання.

Виявлені та зареєстровані на практиці типові способи кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин можна класифікувати таким чином.

1) Типові способи самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва (ст. 197-1 КК України).

Кримінальні правопорушення, пов’язані з незаконним заволодінням землею, які порушують право власності на землю, вчиняються шляхом самовільного зайняття земельних ділянок для посіву сільськогосподарських культур (32%) [4; 5]; самовільного встановлення парканів та металевих конструкцій, що спричиняє зайняття земельної ділянки (46%) [6]; будівництва споруд без оформлення належних документів (63%) [7; 8]; здійснення незаконного будівництва без зміни, в установленому законом порядку цільового призначення земельних ділянок (45%) [9]; оформлення дозволу на будівництво на земельній ділянці шляхом складання завідомо недостовірних офіційних документів [10].

Наприклад, ОСОБА_1 звернулася із заявою до ФОП ОСОБА_2 про виготовлення технічної документації із землеустрою щодо поділу наведеної земельної ділянки на окремі ділянки з площами 0,0500 га та 0,0500 га для будівництва й обслуговування житлового будинку, господарських будівель і споруд. За результатами поділу земельної ділянки з кадастровим номером 6125287500:01:018:0046 ОСОБА_1 набула право власності на земельні ділянки з усіма обтяженнями та сервітутами загальною площею 0,0500 га із кадастровим номером 6125287500:01:018:0078 та загальною площею 0,0500 га із кадастровим номером 6125287500:01:018:0079, що розташовані за межами населеного пункту с. Смиківці на території Смиковецької сільської ради Тернопільського району Тернопільської області, для будівництва й обслуговування житлового будинку, господарських будівель і споруд.

Право власності на земельні ділянки загальною площею 0,0500 га із кадастровим номером 6125287500:01:018:0078 та загальною площею 0,0500 га із кадастровим номером 6125287500:01:018:0079 ОСОБА_1 належним чином зареєструвала та використовує для будівництва й обслуговування житлового будинку, господарських будівель і споруд. Суміжними землекористувачами до земельних ділянок із кадастровими номерами 6125287500:01:018:0078 та 6125287500:01:018:0079, які належать на праві власності ОСОБА_1, є землі громадян ОСОБА_3, ОСОБА_4, ОСОБА_5 та землі Смиковецької сільської ради. Надалі встановлено, що фактична площа користування, визначена фактичними межами земельної ділянки за кадастровим номером 6125287500:01:018:0078, становить 0,0854 га, тоді як, згідно з відомостями Державного земельного кадастру, документації із землеустрою, повинна становити 0,05 га, отже, фактичний порядок користування земельною ділянкою не відповідає правоустановчим документам та вимогам нормативно-правових актів із питань землеустрою та землекористування. Крім того, фактична площа користування, визначена фактичними межами земельної ділянки за кадастровим номером 6125287500:01:018:0079, становить 0,0823 га, тоді як, згідно з відомостями Державного земельного кадастру, документації із землеустрою, вона повинна становити 0,05 га, отже, фактичний порядок користування земельною ділянкою не відповідає правоустановчим документам та вимогам нормативно-правових актів із питань землеустрою та землекористування.

Таким чином, нехтуючи вимогами земельного законодавства, ОСОБА_1 у не встановлений органом досудового розслідування час умисно та самовільно порушила права власників суміжної земельної ділянки, а саме Смиковецької сільської ради, самовільно заволодівши земельною ділянкою загальною площею 0,0653 га [11].

Необхідно додати, що спосіб вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним заволодінням землею, метою яких є незаконне набуття юридичних прав на землю, належить від суб'єкта правоволодіння. Якщо земельна ділянка перебуває у приватній власності, оформлення права власності на земельну ділянку здійснюється шляхом підроблення документів із залученням до співучасті у вчиненні кримінального правопорушення нотаріуса та інших осіб, які надають публічні послуги. У разі вчинення кримінального правопорушення шляхом заволодіння земельної ділянки, яка перебуває в державній чи комунальній власності, зміна права власності здійснюється здебільшого шляхом зловживання владою чи службовим становищем, здачі в оренду земельної ділянки шляхом заниження суми орендної плати [3, с. 63].

Отже, самовільне зайняття земельної ділянки – це завжди активні дії, тому не може кваліфікуватись як самовільне зайняття земельної ділянки бездіяльність особи, яка не звільняє орендовану земельну ділянку після спливу строку оренди або земельну ділянку, вилучену для суспільних потреб. Стосовно самовільного будівництва, то за своїми ознаками воно частково тотожне поняттю «самочинне будівництво», передбаченому цивільним законодавством України, відповідно до якого, самочинним визнається будівництво, яке було здійснене за однієї з таких обставин: на земельній ділянці, що не була відведена для цієї мети; без належного дозволу чи належно затвердженого проекту; з істотним порушеннями будівельних норм і правил. Таким чином, кримінальним правопорушенням воно може бути визнане лише в разі його поєднання із самовільним зайняттям земельної ділянки, яким завдано значної шкоди її власнику чи володільцю [12, с. 447].

2) Типові способи забруднення або псування земель (ст. 239 КК України).

Аналіз структури злочинності проти довкілля засвідчив, що найбільшу частку становлять кримінальні правопорушення, що пов'язані із забрудненням або псуванням земель (2/3 від усіх кримінальних правопорушень зазначеної категорії, або 66%).

Забруднення земель – це привнесення або виникнення у ґрунтах і ґрунтових водах унаслідок діяльності людини пестицидів, важких металів, радіонуклідів та інших речовин, вміст яких значно перевищує природний фон на цих землях, що приводить до їх кількісних або якісних змін; при цьому зміни можуть бути зумовлені не лише появою в зоні аерації нових речовин, яких раніше не було, але й збільшенням вмісту речовин, характерних для складу незабрудненого ґрунту, порівняно з даними агрохімічного паспорту на землі сільськогосподарського призначення. Під псуванням земель

розуміється порушення їх природного стану без обґрунтованих проєктних пропозицій, погоджених та затверджених у встановленому порядку, забруднення їх хімічними та радіоактивними речовинами, засмічення промисловими, побутовими та іншими відходами і стічними водами; порушення родючого шару ґрунту, невиконання вимог встановленого режиму використання земель, а також використання земель способами, що погіршують їхню природну родючість [13].

Слід наголосити на тому, що спосіб вчинення забруднення або псування земель передбачає порушення спеціальних правил поводження зі шкідливими речовинами, відходами. Ці правила містяться в низці законів та нормативно-правових актів, що регламентують господарську, наукову, медичну, військову та іншу діяльність, яка пов'язана з використанням зазначених небезпечних речовин і продуктів.

Порушення зазначених правил характеризується невиконанням або неналежним виконанням особою покладених на неї обов'язків щодо охорони земель як найважливішого компонента природного середовища. Наприклад, зберігання та видалення відходів мають здійснюватися у місцях, визначених органами місцевого самоврядування, за наявності спеціальних дозволів, у яких визначено обсяги відходів відповідно до встановлених лімітів та умов їх зберігання. У зв'язку з цим самовільне захоронення (складування) промислових, побутових та інших відходів на землях утворює склад аналізованого кримінального правопорушення.

ОСОБА_1, здійснюючи діяльність з утримання та розведення свиней на території домоволодіння за місцем свого фактичного проживання за адресою: АДРЕСА_2, починаючи з початку березня 2019 року до 3 квітня 2019 року, діючи умисно, в порушення спеціальних правил, визначених ст. ст. 17, 33 Закону України «Про відходи», ст. 55 Закону України «Про охорону навколишнього середовища», систематично здійснював злив відходів (гною та сечі), що виникли внаслідок життєдіяльності свиней, на ґрунтовий покрив берега р. Гірський Тікич, тим самим здійснюючи забруднення земельної ділянки площею 750 м², чим, відповідно до висновку судової інженерно-екологічної експертизи, допустив викиди відходів у навколишнє середовище, що призвело до забруднення земельних ресурсів в результаті перевищення концентрацій показників ґрунту порівняно з фоновими пробами, а саме амонію (обмінного) у перерахунку на амоній-іон, нітратів, фосфору (рухомі форми) у перерахунку на п'ятиоксид фосфору, хлоридів (водна витяжка), що внаслідок великої кількості гельмінтів та потрапляння зараженого гною на відкритий ґрунт створило небезпеку для довкілля та здоров'я людей, які мешкають поряд, а також заподіяло шкоди на суму 71 054 грн. 08 коп.

Таким чином, своїми умисними та протиправними діями ОСОБА_1 вчинив кримінальне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 239 КК України, а саме забруднення земель відходами, шкідливими для здоров'я людей та довкілля, внаслідок порушення спеціальних правил, що створило небезпеку для здоров'я людей та довкілля [14].

Отже, землі вважаються забрудненими (зіпсованими), коли перевищено гранично допустимі нормативи концентрацій небезпечних речовин у ґрунтах і їх не можна використовувати за цільовим призначенням [15, с. 122].

3) Типові способи незаконного заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель (ст. 239-1 КК України).

Протиправне вилучення з будь-якою метою у власника або законного користувача всупереч його волі, а також власником чи законним користувачем із порушенням встановленого порядку зняття та перенесення родючого поверхневого шару ґрунту земельних ділянок або ґрунтового покриву (родючого шару ґрунту) сьогодні стає все більш поширеним і особливо стосується чорнозему сільськогосподарських полів та будівельного піску, які вивозять на продаж. Власникам земельних ділянок та землекористувачам заборонено без спеціального дозволу органів, що здійснюють державний контроль за використанням та охороною земель, зняття та перенесення ґрунтового покриву земельних ділянок, але водночас злочинці, користуючись тим, що велика кількість орендарів не обробляє свої поля через банкрутство, приїжджають на поле, для зручності накидання до вантажівок «буртують» землю, а згодом її вивозять.

ОСОБА_1 30 березня 2019 року близько 14.00 год., не маючи дозволу на зняття, збереження, перенесення та використання ґрунтового покриву, на земельній ділянці, призначеній для ведення селянського господарства, розташованій за адресою: АДРЕСА_2, діючи з прямим умислом, керуючись корисливим мотивом, за допомогою екскаватора-навантажувача «Т-156», реєстраційний номер: НОМЕР_2 та бульдозера «Т-170», які були найняті ним на усній домовленості у громадян, яких він запевнив у своїй законній діяльності, незаконно зняв поверхневий шар ґрунту на площі 0,76 га задля подальшої реалізації, чим створив реальну небезпеку для довкілля, оскільки порушив ландшафтну цілісність території, пошкодив родючий шар ґрунту, що потребує відновлення та унеможливив використання земельної ділянки за цільовим призначенням, не завдавши матеріальної шкоди.

Ці дії ОСОБА_1 органом досудового розслідування кваліфіковані за ч. 1 ст. 239-1 КК України таким чином: незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель, що створило небезпеку для довкілля [16].

4) Типові способи незаконного заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах (ст. 239-2 КК України).

Сутність способів вчинення таких кримінальних правопорушень полягає в умисному протиправному вилученні земель водного фонду або використання їх для задоволення власних потреб (навив ґрунту для створення штучної земельної ділянки, підняття рівня ґрунту задля перешкоди сезонному затопленню земельної ділянки, влаштування дамб, причалів та проведення інших робіт).

ОСОБА_1 обвинувачується в тому, що, перебуваючи на прибережній захисній смузі вздовж річки Малий Сірет, яка протікає в адміністративних межах с. Нижні Петрівці Сторожинецького району Чернівецької області та, відповідно до положень п. «б» ч. 1 ст. 58 та п. «а» ч. 2 ст. 60 Земельного Кодексу України, віднесена до поверхневого шару земель водного фонду, незаконно, без отримання від спеціально уповноваженого органу влади дозволу на видобуток важкого суглинку сіро-коричневого кольору та всупереч Постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження порядку видачі дозволів на проведення робіт на землях водного фонду» від 12 липня 2005 року № 557, шляхом знімання поверхневого (ґрунтового) шару земель водного фонду за допомогою екскаватора, який належить не встановленій слідством особі, видобував та загрузив до кузова автомобіля марки «Камаз» н/з: НОМЕР_1, право власності якого належить ОСОБА_4, 11 метрів кубічних важкого суглинку сіро-коричневого кольору, тим самим незаконно заволодів поверхневим шаром земель водного фонду в особливо великих розмірах загальним об'ємом 11 м³. В подальшому ОСОБА_1 відвозив цю суміш за місцем свого проживання, де використовував для будівництва.

Своїми діями ОСОБА_1 вчинив кримінальне правопорушення, передбачене ст. 239-2 ч. 1 КК України, а саме незаконне заволодіння поверхневим (ґрунтовим) шаром земель водного фонду в особливо великих розмірах [17].

Отже, перебування земель водного фонду в комунальній чи приватній власності не звільняє власників від обов'язку отримати спеціальний дозвіл на проведення на таких землях будь-яких робіт. Зокрема, такі дозволи можуть видаватися уповноваженими органами на будівництво гідротехнічних споруд, поглиблення дна для судноплавства, видобування корисних копалин, прокладання кабелів і трубопроводів, проведення бурових і геологорозвідувальних робіт.

5) Типові способи безгосподарського використання земель (ст. 254 КК України).

Способи вчинення характеризуються невиконанням або неналежним виконанням вимог законодавства особами, на яких покладено правовий обов'язок з охорони земель від шкідливого антропогенного впливу.

Так, у період від 2 квітня 2019 року по 27 травня 2021 року ОСОБА_1, будучи на підставі договору оренди землекористувачем земельної ділянки площею 3,12 га для ведення особистого селянського господарства, під час її використання всупереч вимогам п. п. «а», «б» та «г» ч. 1 ст. 96 Земельного кодексу України, відповідно до яких землекористувач зобов'язаний забезпечувати використання землі за цільовим призначенням та за свій рахунок приводити її у попередній стан у разі незаконної зміни її рельєфу, за винятком випадків незаконної зміни рельєфу не власником такої земельної ділянки, додержуватися вимог законодавства про охорону довкілля та підвищувати родючість ґрунтів і зберігати інші корисні властивості землі, а також у порушення вимог ст. 164 Земельного кодексу України, ст. 35 Закону України «Про охорону земель» та ст. 20-2, 51 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», достовірно знаючи про вид цільового використання земельної ділянки, без відповідних дозвільних документів на проведення робіт та без проведення зміни цільового призначення земельної ділянки розмістив на ній піролізні печі для виготовлення деревного вугілля.

Отже, використання не за цільовим призначенням земельної ділянки сільськогосподарського призначення ОСОБА_1 привело до виведення із сільськогосподарського обігу земельної ділянки, яка належить на праві приватної власності ОСОБА_2, загальною площею 0,1 га без відома власника. Ці дії органом досудового розслідування кваліфіковані за ст. 254 Кримінального кодексу України, оскільки ОСОБА_1 вчинив безгосподарське використання земель, що спричинило виведення земель із сільськогосподарського обігу [18].

Наслідками таких дій є тривале зниження або втрата родючості, тобто зменшення або позбавлення здатності землі задовольняти потреби рослин в елементах живлення, воді, повітрі й теплі в достатніх кількостях для їх нормального розвитку, або виведення земель із сільськогосподарського обігу (вимушена консервація або вилучення земель із використання назавжди внаслідок її деградації) та порушення структури ґрунту (природне або антропогенне спрощення ґрунтового покриву, погіршення стану, складу, корисних властивостей і функцій родючого шару ґрунту та інших органічно пов'язаних із ним природних компонентів) [19].

Висновки. Аналіз правозастосовної практики дав змогу виокремити декілька таких способів зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги:

1) здійснення державної реєстрації всупереч накладеного мораторію на купівлю-продаж земельної ділянки;

2) відчуження земельних часток (паїв), проведення державної реєстрації права власності на земельну ділянку на підставі акта на право власності, скасованого в судовому порядку на момент такої реєстрації;

3) знищення вартості земельної ділянки шляхом проведення оціночної експертизи; в такому разі предметом доказування є невідповідність наданого висновку щодо оцінювання земельної ділянки, на підставі якого було здійснено купівлю-продаж, фактичній вартості такої земельної ділянки; для такого співставлення необхідно провести судову земельно-оціночну експертизу вартості земельної ділянки [20, с. 58–59].

Список використаних джерел:

1. Семенишина-Фіголь Б.М. Кримінологічна характеристика та запобігання кримінальним правопорушенням у сфері земельних відносин в Україні : дис. ... канд. юрид. наук. Маріуполь, 2021. 236 с.

2. Класифікація способів приховування злочинів у криміналістиці : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Харків, 2000. 19 с.

3. Одерій О.В. Теорія і практика розслідування злочинів проти довкілля : монографія. Харків : Діса плюс, 2015. 528 с.

4. Ухвала Дубенського міськрайонного суду Рівненської області від 8 серпня 2018 року. Справа № 559/1643/18. Провадження № 1-кк/559/496/2018. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75747874>.

5. Ухвала Марківського районного суду Луганської області від 18 червня 2018 року. Справа № 417/5825/18. Провадження № 1-кк/417/242/18 URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74735837>.

6. Ухвала Індустріального районного суду м. Дніпропетровська від 6 серпня 2018 року. Справа № 202/4088/18. Провадження № 1-кп/202/381/2018. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75700240>.

7. Ухвала Вінницького міського суду Вінницької області від 6 серпня 2018 року. Справа № 127/19064/18. Провадження № 1-кк/127/9820/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75721027>.

8. Ухвала Орджонікідзевського районного суду м. Харкова від 31 липня 2018 року. Справа № 644/5386/18. Провадження № 1-кк/644/1230/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75603126>.

9. Ухвала Ніжинського міськрайонного суду від 20 червня 2018 року. Справа № 740/5085/17. Провадження № 1-кк/740/598/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74863267>.

10. Ухвала Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 15 травня 2018 року. Справа № 686/5723/18 URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75038416>.

11. Вирок Тернопільського міськрайонного суду Тернопільської області від 17 лютого 2021 року. Судова справа № 607/6123/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95089931>.

12. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О.М. Джужи, А.В. Савченка, В.В. Чернея. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.

13. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / Є.С. Назимко, С.В. Лосич, Ю.О. Данилевська та ін. / за заг. ред. В.М. Бесчастного, О.М. Джужи. Київ : Дакор, 2018. 386 с.

14. Вирок Жашківського районного суду Черкаської області від 21 січня 2020 року. Судова справа № 1-кп/693/22/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87030812>.

15. Мовчан Р.О. Кримінальна відповідальність за злочини у сфері земельних відносин : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Київ, 2020. 20 с.

16. Вирок Зачепилівського районного суду Харківської області від 22 травня 2019 року. Судова справа № 620/315/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81961852>.

17. Вирок Сторожинецького районного суду Чернівецької області від 18 квітня 2019 року. Судова справа № 723/1427/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81295657>.

18. Вирок Дубровицького районного суду Рівненської області від 7 вересня 2021 року. Судова справа № 949/996/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99462083>.

19. Про охорону земель : Закон України від 19 червня 2003 року № 962-IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-15>.

20. Дякін Я.О. Доказування у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані з незаконним заволодінням землею : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2019. 235 с.